

Doktori értekezés tézisei

Hermeneutika és teológia Rudolf Bultmann gondolkodásában

Ignác Lilla

Budapest

2007

A disszertáció célja hermeneutika és teológia összefüggéseinek vizsgálata Rudolf Bultmann munkásságában. Hermeneutika és teológia összefüggése sokoldalú és összetett. Egyfelől a hermeneutika – mint a szövegek értelmezésének, megértésének tana illetve művésze, mestersége (*Kunstlehre*), olyan szabályok, útmutatások gyűjteménye, melyek segítségével az áthagyományozott szövegek értelmét rekonstruálni lehet – kezdettől fogva szoros kapcsolatokat tartott fenn a teológiával, amennyiben értelmező munkájának, tevékenységének egy jelentős része a vallási szövegek körére összpontosult. Megértést, értelmezést hagyományosan elsősorban a klasszikus vagy szent szövegek igényeltek, így a hermeneutika – mint fő művében Gadamer utalt rá – „két különböző úton, a teológia és a filológia útján fejlődött”.

Amennyiben – mint ugyancsak Gadamer utalt rá – Schleiermacheernál megy végbe „a hermeneutikai probléma kiterjesztése az írott szövegek megértéséről általában a beszéd megértésére”, úgy szoros kapcsolat jön létre egyúttal retorika és hermeneutika között, s joggal lehet a „retorika ... és a hermeneutika összetartozásáról” beszélni. A hermeneutikát e retorikai dimenziója egy második szinten hozza a teológia közelébe, amennyiben a teológia feladatkörébe tartozik – amint az a XX. században, különösképpen pedig Bultmann művében tudatosul és előtérbe kerül – az igehirdetés, ill. a prédikáció, azaz olyan szóbeli megnyilvánulások, melyek sajátos retorikai jellege minden további nélkül nyilvánvaló.

Hermeneutika és teológia között ugyanakkor kétoldalú a kapcsolat: kettős, kölcsönös vonatkozás áll fenn közöttük. A disszertáció egyik fontos célkitűzése annak megmutatása, hogy ha egyfelől a hermeneutika egyik lényeges forrásvidéke és vonatkoztatási kerete a teológia, akkor másfelől – különösen a XX. században, mindenekelőtt pedig (de nem kizárólag) Bultmann gondolkodásában – a teológia is számos szállal kapcsolódik a hermeneutikához. A teológia önértelmezésében e században végbemenő hangsúlyeltolódások és változások jelentős része hermeneutikai megfontolásokra, hermeneutikai háttérre támaszkodik. Ha tehát a filozófiai hermeneutika egyik forrása a teológia, akkor – fordítva – a teológia hermeneutikai relevanciája, hermeneutikára utaltsága – a hermeneutikához való vonzódása, általa való érintettsége – is számottevő, amennyiben a teológia változó önértelmezésében egyesek „a teológiának nem annyira a kutatásjellegét állítják előtérbe, hanem inkább azt a ’hermeneutikai’ segítséget, amelyet az igehirdetésnek nyújt” (Gadamer).

A teológia és hermeneutika összefüggéseit illető kérdésre adódik egy szűkebb, specifikusabb válasz is. Állításunk szerint Bultmann monumentális életművének egyik közép-

ponti témája a megértés mint hermeneutikai fogalom. Ha azt állítjuk, hogy ez a szervező elv Bultmann gondolatvilágának teljességét áthatja, akkor ebből az következik, hogy Bultmann írásai sokkal több hermeneutikai mozzanatot tartalmaznak, mint amennyit a kifejezetten hermeneutikáról szóló egyetlen tanulmányában megfogalmaz, mely alig haladja meg a 30 oldalnyi terjedelmet. Ezt a felismerést az is erősíti, hogy csaknem fél évszázados (1924–1965) kutatásának eredményeit tartalmazó négykötetes összefoglaló tanulmánygyűjteménye, mely nemzetközileg is a leginkább mértékadónak számít és a legtöbbet hivatkoznak rá, a *Hit és megértés (Glauben und Verstehen)* címet viseli. Méltán állítható: a címben szereplő „megértés” kifejezés Bultmann hermeneutikai látásmódjáról tanúskodik.

Bultmann írásai az olvasót a hermeneutika alapkérdéseivel (a történetiséggel, az „idegenség” áthidalásának problémájával, az előzetes megértéssel, az alkalmazással) szembesítik. Ennek ellenére munkásságának hermeneutikai karaktere mindeközéig jórészt hangsúlytalan maradt. Célunk az, hogy Bultmann hermeneutikájába mélyebb bepillantást nyerjünk; a hermeneutika számára releváns megállapításait és azoknak egymással való kapcsolatát elemezzük.

Előzmények és történeti háttér

Hermeneutika és teológia kölcsönös egymásra vonatkoztatottságának, a XX. századi teológiában és filozófiában való egymással párhuzamos és hozzávetőleg egyidejű érvényre jutásának történeti háttérét a századforduló szellemi klímájában végbement gyökeres és alapvető átalakulás alkotja. Ez az átalakulás a XIX. század utolsó évtizedeiben a klasszikus polgári kultúra és haladásgondolat válságjelenségeinek fokozatos tudatosításától a válságnak az első világháború végével történt nyílt kirobbanásáig terjed.

A szellemi klíma változása, a filozófiai kortudat gyökeres átalakulása nem hagyta érintetlenül a teológiát sem. Az apák biztosnak tűnő műveltségével szembeni szenvedélyes lázadás az idősebb generáció szellemi orientációjával való kritikai szembehelyezkedés nem kevésbé volt jellemző a teológia területén, mint a filozófiában és a kultúra egyéb ágaiban. Ez magyarázza egyúttal, hogy a megváltozott korszellem által áthatott új generáció teológiája és filozófiája – mindenekelőtt Bultmann és Heidegger gondolati orientációja – miért tudott egymásra találni, s egymással tartós szellemi kapcsolatot kiépíteni.

A megváltozott szellemi klímát a teológiában az őskereszténység iránti megújult érdeklődés és vele párhuzamosan – az őskereszténységre jellemző – eszkatológiához való visszafordulás jelezte. Mindkettő a polgári kultúra és értékek világától való, válság okozta elfordulás jelentését hordozta magában. Az őskeresztény közösség eszkatologikus gondolkodását, a világvégvárást az újkori kultúratudattal szembenállóként mutatták fel, egyház és világ távolságát hangsúlyozták.

A liberális teológiának az első világháború utáni nemzedék – elsősorban a barthi dialektikus teológia vagy neo-ortodoxia – által kifejtett kritikája a következő tételek köré összpontosult: a vallásnak etikára való redukciója, a keresztény üzenet fokozatos evilági – azaz történeti – megvalósulásába vett hit, Jézus személyének erkölcsi tanítóként való felfogása, az Isten iránti tiszteletnek a felebaráti szeretettel való azonosítása, s egyáltalán a kereszténység túlzott elvilágiasítása, a kultúrába való beolvasztására vagy a vele való összeegyeztetésre irányuló kísérlet (kulturprotestantizmus). A kereszténységnek a kultúrával való összekap-

csolását illető szemrehányás mellett különösképpen Barth kritikája még a szisztematika elhanyagolását is előtérbe állította.

A liberális teológia álláspontját a disszertáció Harnack művével szemlélteti. Harnack a Názáreti Jézus egyszerű evangéliumában pillantotta meg a kereszténység múlhatatlan lényegi magját. Gondolkodásának középpontjában a személyiség sérthetetlen méltósága és szabadsága, a társadalmi kiegyenlítődség iránti elkötelezettség, a humanitásgondolat univerzálitása állott. Amennyiben Luther megigazulás-tanát Harnack a szabad individualitás szimbólumává alakította át, a keresztény ember evilági küldetését a közösségért végzett szolgálatban pillantotta meg.

Bultmann szerint Harnack gyengesége volt, hogy a vallástörténeti iskola jelentőségét félreismerve Jézus igehirdetésében Jézus fellépésének és Isten országának küszöbön álló megvalósulását illető prédikációjának eszkatológiai jellegét nem látta meg világosan, s ezzel összefüggésben az őskeresztény közösséget és Pált eltöltő eszkatológiai tudatot nem méltatta kellőképpen. Bultmann e megjegyzései érthető módon már az új teológiai konstelláció által elfoglalt helyzet szemszögéből fogalmazódtak meg, mely előtérbe helyezi az eszkatológiát és az őskereszténységre nyúl vissza.

Bultmann és a hermeneutika közötti kapcsolódási pontok

A megértés szándéka nem idegen a teológiától, de annyira célirányosan kevés teológus tartotta szem előtt, mint Bultmann. Az értelmezés, az interpretáció kétszeresen is meghatározó Bultmann szemléletmódjában. *Egyrészt* interpretálásra kényszerül a teológus, aki egy számára „idegen életvilágot” kíván megérteni. *Másrészt* az interpretáció egy szinttel „korábbi”, hiszen maga a Biblia is már interpretáció eredménye, s ez nem mellékes körülmény Bultmann felfogásában.

Bultmannak a bibliai szövegek értelmezését célul kitűző írásait azért tarthatjuk számon a filozófiai hermeneutika történetében is, mert a bultmanni *locus classicus* szerint „a bibliai írások interpretációja ugyanolyan feltételeknek van alávetve, mint minden egyéb irodalom („Die Interpretation der biblischen Schriften unterliegt nicht anderen Bedingungen des Verstehens als jede andere Literatur”).

Bultmann művére nézve jellemzőnek tekinthető a Szentírás értelmezése során a történetkritikai módszer és az egzisztenciális interpretáció együttes alkalmazása. Külön-külön mindkét módszernek van hagyománya, de a két módszert még nem kombinálták. Bultmann előbb a történetkritikai módszer segítségével megállapítja a bizonyíthatóan „valós tényeket”, majd az egész szöveget egzisztenciális módon interpretálja. Bultmann a neokantianizmus és az egzisztencializmus nézeteiből merít a legtöbbet, így nála az ész megismerőképessége és az ember egzisztenciája egyaránt fontos.

A neokantianizmus és az egzisztencializmus dominanciája által Bultmann elkerüli a felvilágosodásra jellemző egyoldalú ész-centrikusságot és az egzisztencializmusra általában jellemző anti-racionalisztikus beállítottságot valamint a szubjektivitás túlhangsúlyozását. Ha ezeket a szélsőségeket elkerüli, akkor ez azt is jelenti, hogy mértékkel mindkét irányzat alap gondolatait megtartja: együttesen érvényesül a megbízható ismeretre való törekvés és az ember személyes, egyéni szempontja.

A Bultmannt ért kezdeti hatások összegzése és a bultmanni életmű szakirodalom által javasolt periodizálási kísérleteinek elemzése után a disszertáció filozófia és teológia viszonyát vizsgálja elsődlegesen Bultmann önértelmezésének nézőpontjából. A kérdés itt elsősorban a heideggeri egzisztenciálfilozófia teológiai hasznosításának, hasznosíthatóságának problémája körül forog. Aköörül, hogy a filozófia fogalomapparátusa és sajátos elemzési szempontja mennyiben érinti a hívő–hitetlen teológiai különbségét. Bultmann álláspontja szerint a filozófia által napfényre tárt egzisztenciális struktúrák e különbségtevést megelőzik, a filozófia „ateizmusa” ezért nem azonos a vallási értelemben felfogott „hitelenség” álláspontjával.

Az értekezés a továbbiakban Bultmann hermeneutikájának alapfogalmai köré összpontosítja vizsgálódásait.

Az előzetes megértés

Bultmann e fogalmat Heideggerhez kapcsolódva dolgozza ki. A megértés előstruktúrája, megértés és értelmezés viszonya a Heidegger által vázolt perspektívához igazodik. A heideggeri gondolatok elvezették Bultmann két jelentős hermeneutikai alapfogalmának megfogalmazásához: az egzisztenciális interpretációhoz és az előzetes megértéshez. Az előzetes megértés fogalmát az előfeltevésnélküliséggel összefüggésben lehet megvilágítani. Az „előfeltevés nélküli” azt jelenti: az exegézis *eredményeit* nem feltételezzük előre. Ebben az értelemben Bultmann szerint az előfeltevés nélküli exegézis nemcsak hogy lehetséges, hanem kívánatos, sőt kötelező is. Más értelemben azonban az egzegézis nem előfeltevés nélküli, mivel az exegéta nem *tabula rasa*, hanem bizonyos kérdésekkel, vagy egy bizonyos kérdésfeltevéssel közelít a szöveghez, és van bizonyos elképzelése a dologról, amiről a szövegben szó van.

Bultmann egzegézisre vonatkozó elvárásait, őt követve, pontokba lehet szedni; az itt felsorolt alapelveket korábban az egzegézis gyakorlata alapján dolgozta ki. Jóllehet Bultmann egzegézisről beszél, de ezek az elvek (a 3. kivételével) annyira általánosan vannak megfogalmazva, hogy hermeneutikai követelményekként is felfoghatjuk őket.

1. A bibliai iratok exegézisének, mint minden szöveg interpretációjának előítélet-mentesnek kell lennie. (Ez nem azonos az előzetes megértés hiányával!)
2. Az exegézis azonban nem feltétel nélküli, mert történeti interpretációként a történeti-kritikai módszert feltételezi.
3. Feltételezett továbbá az exegéta életbeli összefüggése a dologgal, amiről a Bibliában szó van, és ezzel valamely előzetes megértés.
4. Az előzetes megértés nem lezárt, hanem nyitott, így pedig sor kerülhet a szöveggel való egzisztenciális találkozásra és – ami nézőpontjából különösen fontos – az egzisztenciális döntésre.
5. A szöveg megértése sohasem lezárt, hanem nyitott marad. Fennáll a lehetőség, hogy bármely szöveg a jövőben új tartalmat nyer.

Az egzisztenciális interpretáció

Történetiségünk figyelembevételével és azzal a felismeréssel, mely szerint a megértés az ember előítéletével, előzetes megértésével kezdődik, az egzisztenciális interpretáció azt jelenti, hogy a bibliai írások értelmezését addig a pontig kell elvinni, ahol az ember a maga egzisztenciájában találva érzi magát, és megfordítva az irányt: az embernek el kell mélyülnie a jelen szituációban és meg kell keresnie személyiségének azt a pontját, ahol leginkább meg tudja közelíteni a bibliai írások értelmét.

A hermeneutika bultmanni önértelmezése

Bultmann szerint a hermeneutika schleiermacheri-diltheyi felfogás egyoldalú, mert túlnyomórészt a szerző lelki folyamata érdekli őket, s ezáltal nem a közölt dolgot próbálják megérteni, hanem csupán a szerzőnek a dologhoz való viszonyát, a dologról való véleményét. Bultmann ezzel kifejezetten a hermeneutika történetében végbevitt heideggeri fordulathoz kapcsolódik.

A demitologizálás

Bultmann hangsúlyozza, hogy a demitologizálás nem új gondolat, hiszen már megtalálható az Újszövetségben, amely „kritikailag kiküszöböli az őskeresztény mitológiát”. Bultmann abból a tényből indult ki, hogy az Újszövetség világképe mitikus. Szó szerint értve, a világ térben három szintre tagozódik, Menny, Föld, Alvilág. A Föld sem csupán természetes, mindennapi események szabályos rendje, hanem természetfeletti hatalmak tevékenységének színtere is. A ma embere számára ez a felfogás idegen, jelenkori világszemléletünk számára a csillagok égitestek, melyek a mechanika törvényei szerint mozognak, a betegségeknek természetes okai és evilági gyógy módjai vannak, nincsenek csodák.

Lehet-e szó itt a mitologikus világképtől független igazságról? Bultmann szerint igen, ugyanis nem a mítosz képzetanyaga, hanem jelentése, értelme az, amit vele ki akartak fejezni. „Das Entscheidende ist jedoch, dass solche Bilder und Symbole wirklich einen Sinngehalt bergen, und die philosophische und theologische Reflexion hat doch die Aufgabe, diese Sinngehalt deutlich zu machen.” (GV, IV. 134). Sőt a mítosztalanítás nem is fordul a mítosz ellen, hanem sokkal inkább fordítva: maga a mítosz kívánja meg, feltételezi azt. „So wird es einleuchtend, dass der Gebrauch der mythologischen Sprache kein Einwand gegen die Entmythologisierung ist, sondern sie vielmehr positiv fordert.” (GV, IV. 177) Abban valamennyi teológus egyetért, hogy nem szó szerint kell értenünk a Bibliát. Kérdés, hogy mit tartunk mítosznak és mit nem, illetve ha valami mítosz, akkor mi annak a valódi jelentése.

Bultmann szerint a mítosz célja sohasem az, hogy objektív természetképet adjon. A mítosz nem valamifajta primitív tudomány. A mítosz nem az önmagában vett világról beszél, hanem a világról, mint az ember világáról. A mitológiai gondolkodás tárgyiasítja a túlvilágot. A demitologizálás ezzel szemben a mítosz voltaképpeni intencióját akarja érvényre juttatni, azt, hogy az ember tulajdonképpeni valóságáról beszéljen.

A demitizálás a maga alapjait illetően nyilvánvalóan az egzisztenciális interpretációra támaszkodik. Az objektíváló-képszerű-immanens ábrázolásmód képeinek és szimbólumainak

a tartalmát a (teológiai-filozófiai háttérre támaszkodó) egzisztenciális interpretáció hivatott megadni.

Amennyiben a Biblia mitikus kijelentéseinek a szándékolt értelemre illetve valóság-tartalomra való visszavezetéséről volna szó, mindazonáltal feltűnik az a háttérben meghúzódó hallgatólagos meggyőződés, mely szerint ennek kifejezésére, hozzáférhetővé tételére valamiképpen rendelkezésre áll a megfelelő nyelvezet vagy fogalmiság. Erre utal Joseph Bleicher, amikor azt írja, „Bultmann mítosz-elmélete [...] egy érvénytelen és érvényes nyelvek közti különbségen nyugszik”, s ezt teszi szóvá Ricoeur is, amikor megjegyzi, Bultmann számára „az olyan kifejezések, mint ’az Isten cselekvése’, vagy ’az Isten mint cselekvés’ [immár] nem-mitologikus kifejezések.”

Bultmann és Gadamer

A disszertáció külön fejezetben foglalkozik Bultmann és Gadamer viszonyával. Gadamernek nem esett nehezére elfogadni a demitologizálás gondolatát. Számára a demitologizáció nem valamifajta szenzáció vagy újdonság, ahogy a teológusok számára esetleg az lehet. A hermeneutika alapelvei szerint a megértés egyebek mellett nem más, mint saját nyelvre való lefordítás. Gadamer arra világít rá, hogy a demitizálás eleve lényegét tekintve a hermeneutikai probléma dimenziójában helyezkedik el.

Hermeneutikai elveiket összevetve érdekes eredmény adódik. A filozófus Gadamer a hit kérdésének specifikus volta mellett érvel, míg a teológus Bultmann azt állítja, hogy az előzetes megértés követelménye a Biblia esetében is ugyanaz, mint bármely más mű esetében. Egy későbbi tanulmányában azonban Bultmann hallgatólagosan revideálja azt a nézetét, mely szerint „a bibliai írások interpretációja ugyanolyan feltételeknek van alávetve, mint minden egyéb irodalom”.

Bultmann korrekciója azonban közelebbről szemlélve alighanem látszólagos, hiszen a hermeneutika-tanulmány az azonos feltételeknek való alávetettség tézisének a dologra vonatkozó előzetes megértés meglétének formális kritériumához kapcsolta. Nem az előzetes megértés sajátos jellegéről, hanem csupán meglétének szükségességéről lehet tehát szó, s ezzel az ellentmondás illetve ingadozás feloldhatóvá válik

Azt, hogy Bultmannat Gadamer a Dilthey-iskolához sorolta, a kanadai hermeneutika-kutató Jean Grondin nem tartja teljesen helytállónak, és pedig nem csupán azért mert Bultmann nagyon is Heidegger látásmódját tette magáévá és vitte át saját teológiai munkásságába, hanem azért is, mert 1950-es munkájában Bultmann Dilthey-t éppenséggel bírálta. A Bultmann és Gadamer számára megállapított közös heideggeri háttér tovább differenciálendő, amennyiben Heideggernek is más-más korszakára támaszkodnak: Gadamer a késői Heideggerre, Bultmann pedig a *Lét és idő* szerzőjére. Gadamer érdeme, hogy felismerte a hermeneutika Heidegger által végbevitt radikalizálását, ontológiai fordulatát, ám Bultmann volt az, aki először *alkalmazta* az egzisztenciális interpretációt szövegek értelmezésére.

Mind Gadamer, mind Bultmann átvette Heideggernek a megértés előstruktúrájára vonatkozó felfogását valamint a hermeneutikai körről alkotott elképzelését. Mind Bultmann, mind Gadamer a „Sache selbst”-et tartja szem előtt, nem a szerző szándékait, szemben pl. Schleiermacherrel és Dilthey-jel. Mindkettőjük hermeneutikájában a megértés és az

értelmezés mindvégig mozgásban van: új feltételekkel új megértés születik. Amit Bultmann a fordításról mond, összevethető azzal, amit Gadamer horizontösszeolvadásnak nevez.

Mind Gadamer, mind Bultmann az objektivitás követelményét fenntartással kezeli. Mindketten gyakran idézőjelben használják az „objektivitás” kifejezést, elhatárolódván annak karteziánus jelentésétől, amelyet ezekkel a szavakkal jellemezhetnénk: interszubjektív, végérvényes, megcáfolhatatlan, örökérvényű, embertől független.

Objektivitás és dialogicitás

Bultmann a szubjektum-objektum dichotómiát Heidegger nyomán meghaladni törekszik, s ez okozza azt a teológiai talán megütközést keltő következményt, hogy az Újszövetség üzenete nem valamifajta „objektum”, mely elválasztható volna az értelmező „szubjektumtól”.

Lehet-e az interpretáció objektív? A természettudományos objektivitás értelmében a válasz nyilván nemleges. Mindez nem azt jelenti, hogy a szubjektum adna neki önkényesen jelentést, hanem sokkal inkább azt, hogy annak a számára tesz szert jelentésre, aki a történelmi létben kapcsolatban áll vele. Minden történelmi jelenség sokoldalú és komplex. Különböző kérdéseknek lehet alávetni, de ha következetesen, a kérdésnek megfelelően járunk el, akkor – véli Bultmann – egyértelmű, objektív megértéshez vezet. Nincs itt annak alapvető jelentősége, hogy minden értelmező személy szubjektív képességét tekintve korlátozott, „Objektív”: ez azt jelenti itt, hogy egy bizonyos kérdésfeltevés mezejébe belekerült tárgynak megfelelő.

A legszubjektívebb interpretáció a legobjektívebb lesz. Ez a tétel a jelenkori hermeneutika egy másik jelentős képviselőjének, Luigi Pareysonnak a gondolataival nagyfokú hasonlóságot mutat. Az embernek a szubjektivitását nem kiiktatnia kell az értelmezés során, csupán az értelmezés eredményét illető elvárását kell elhallgattatnia. Így az objektivitás Bultmann szerint a tárgynak megfelelő kérdést foglalja magában. Ez teljességgel egybeesik Heideggernek és Gadamernek az előítéletek megismerésbeli szerepét illető felfogásával, mely szerint „objektivitás” csupán az előstruktúra ill. az előítéletek tudatosítása, aktív játékba hozása és kockára tévése révén érhető el.

Paul Ricoeur Bultmann-értelmezése

Bultmann helyes értelmezéséhez Ricoeur kulcsfontosságúnak tartja azt, hogy a mítoszokban, s ennek megfelelően a mítosztalanításban is észrevegyünk egyfajta hierarchiát: az első szintet képezi a természettudomány által végzett mítosztalanítás, a másodikat a filozófiáé, és a harmadik fokon a mítosztalanítás, mint a hit következménye jelenik meg. E három, olykor ellentétes attitűd megnyilvánulásait Ricoeur nem tartja inkoherenciának. A mítosztalanítás különböző szintjeiről van szó, s a Bultmannról ért szemrehányások jórészt azon alapulnak, hogy elmulasztanak különbséget tenni ezek a szintek között, avagy alapvetően félreértik, egybemossák őket. A mítosztalanítás funkciója az első két szinten egymással teljességgel ellentétes. Míg az első szinten a mítosztalanítás a Biblia akkori kozmológiájának a modern természettudományos világnépe általi helyettesítését, kiküszöbölését vonja maga után – azt, hogy az akkori kozmológia teljességgel hatályát veszti –, addig a második szinten a demitizálás nem rombolást jelent, hanem jelentés-visszanyerést, újfajta – ha úgy tetszik –

„hatálybalépést”: a mítosz – képszerű formától megfosztott – jelentésének az egzisztenciális értelmezésben történő és egzisztenciális értelmezés általi pregnáns visszanyerését.

A másodikról a harmadik szintre való átlépésnél Bultmann-nak szüksége van arra, hogy az üdvözüléssel kapcsolatban a cselekedetek által kiérdemelt üdvözülést a hit által való megigazulás páli-lutheri elvével állítsa szembe. Itt Bultmann túllép a filozófián, azaz az egzisztenciális értelmezésen, s átlép a mítosztalanítás harmadik „stádiumába”, vagyis a természettudományos és az egzisztenciális filozófiai szintet meghaladva a páli, lutheri teológia szintjére emelkedik, ahol az értelmezés a kérügmával kezdődik. Ebből az is következik, hogy Bultmann az egzisztenciális értelmezésnek is határt szab. Ricoeur összegzése szerint „egymás után a modern ember, majd az egzisztenciális filozófus és végül a hívő ember tart igényt a mítosztalanításra”. A mítosztalanítás – értelemszerűen – mindegyik szinten valami mást jelent. A modern ember, a tudomány embere félreállítja a bibliai kozmológiát, őt követően azután az egzisztencialista filozófus lép színre, aki a mitikus elbeszéléseket a képszerű-történeti buroktól megfosztva kinyeri egzisztenciális magjukat vagy jelentésüket, hogy egy utolsó lépésben őt is leváltsa a helyébe lépő, a kérügmát hirdető protestáns teológus.

Ricoeur – nem minden alap és jogosultság nélküli – ellenvetései a maguk részéről azonban nem előfeltevés nélküliek: egy meghatározott nyelv- és jelentésfelfogásra nyúlnak vissza, utóbbi pedig a hermeneutika egy meghatározott – a heideggeri–bultmanni–gadameritől eltérő – felfogásán nyugszik. Eszerint különbséget lehet és kell tenni jelentés és jelentőség között. E különbségtevés láthatóvá teszi, hogy Ricoeur a hermeneutika metodológiai felfogását vallók közé tartozik. Egy szöveg jelenbeli, egzisztenciális jelentése fontos ugyan, ám nem az egyetlen jelentés. Az út az „ideális jelentéstől” az „egzisztenciális jelentőségig” terjed, s Bultmann itt Ricoeur nézőpontjából „túl gyorsan mozog”, éspedig azért, hogy az elsőt átugorva – vagy róla tudomást sem véve – egyoldalúan csupán a másodikat tartja szem előtt. Ez az ellenvetés a lényegét tekintve ugyanolyan jellegű, mint Ricoeurnek a heideggeri hermeneutikával szemben fölhozott ellenvetése.

Konklúzió

Bultmann munkássága átmenetet képez két korszak között. A XIX. század liberális teológiájának kritikusként lépett fel, pályáját az első világháború után a Jézus-élete kutatás, a történeti Jézus kutatás kudarcának tudatosításával kezdte. Az irodalomban ennek ellenére nem alaptalanul fogalmazódik meg a vélekedés, mely szerint „Bultmann a maga élete végéig oly mértékben maradt hű a liberális teológiához, ami számára a teológia legkülönbözőbb táborai-ban szerzett ellenségeket” (Bernd Jaspert). Az egzisztenciális interpretáció és a demitologizálás programja mint a bultmanni hermeneutika két alappillére, továbbá magának a hermeneutikának a teológia középpontjába való bevezetése ebből a nézőpontból nem annyira a történeti kutatásra alapozott liberális teológia kritikájaként, mint inkább annak következetes továbbviteleként értelmezhető. Jaspert ennél fogva az egzisztenciális interpretációról úgy beszél, mint ami konstitutív eleme – nem annyira a *liberális teológia bultmann-i kritikájának*, mint sokkal inkább *Bultmann liberális teológiájának*. Hasonlóképpen vélekedik John Macquarrie, aki szerint Bultmannat ugyanaz a kihívás illetve kérdésfeltevés motiválja, mint „az ötven évvel korábbi liberális modernistát”. Innen tekintve persze maga a filozófiai hermeneutika is a historicizmusnak és a felvilágosodásra jellemző tudományos szemléletmódnak nem annyira kritikája, mint inkább következetes továbbvitele és önmagára való alkalmazása. Bultmann teológiai munkássága ebből a szempontból egyszerre tekinthető

korszakhatárnak és átmenetnek; egy korszak lezárulásának és az e korszakot átható motívumok egy következő korba történő átvezetésének.